

II/2 Inventář slovesných morfů

Z rozborů podaných v předchozí kapitole vyplývá, že kategoriální paradigma se rozpadá do několika podokruhů. Centrální podokruhy představují uerbum finitum (VF), participia (PART; omezujeme se na P1–2) a predikativy (PRAED), periferní pak jsou podokruh infinitivní a podokruh jmen slovesných. V každém z centrálních podokruhů vyčleňujeme nejprve sématické kategorie hlavní, odpovídající vztahům paradigmatickým, a to pro VF v pojmech modálně-temporálních, pro PART v kombinaci opozic agentivní vs. deagentivní a procesuální vs. perfektivní, pro PRAED v opozici procesuality a perfektivnosti, případně roznásobené pojmy modálně-temporálními, jejichž nositelem je pomocné sloveso (cf. *infra* 2.2.5). VF a PART – nikoliv však PRAED – vykazují ještě sématické kategorie vedlejší, prostředky morfosyntaktické kongruence. Protože z vedlejších kategorií vykazují jak VF, tak PART právě po dvou, byť různého složení, lze je v obou případech s výhodou uspořádat do dvourozměrné tabulky. Počet hlavních kategorií je v jednotlivých podokruzích značně proměnlivý, a proto je podáme vždy jen konečným výčtem, pouze naznačující, jak je případně seskupovat.

V následujících kapitolách knihy II, pojednávající o lexikálně-gramatickém okruhu slovesa, vyložíme kmenotvorbu všech slovesných podokruhů, centrálních i periferních. Pro centrální podokruhy tím zároveň popíšeme i všechny hlavní sématické kategorie. Kompletní paradigmaticku, tedy včetně kategorií vedlejších, však předvedeme pouze pro uerbum finitum. Vedlejší kategorie participií se projevují morfy, jež svou povahou patří do okruhu jmenného, takže je v širších souvislostech vyložíme až v knize III.

2.1 Asymetrie morfémů a morfů

Ve výkladovém aparátu funkčně generativního popisu jsou na morfématické rovině elementárními jednotkami sémata (především gramatická, jen velmi okrajově též lexikální). Morfémy představují komplexy, shluky sémata, coby funkční protějšky systémově existujících výrazů, morfů. Pro flexivní jazyky je příznačné, že funkcí morfů jsou právě shluky sémata spíše než jednotlivá sémata a že vnitřní fonématická, či lépe fonématicko-prosodématická struktúra morfů coby forem má jen málo společného s vnitřní sématickou struktúrou příslušných morfémů, funkcí oněch forem. Podívejme se blíže na koncovky a hlavně na kmene slovesné coby dílčí morfy (přívlastek «díleč» však budeme běžně vypouštět, cf. I/2).

2.1.1 U slovesa vyjadřuje koncovkový morf komplexní morfém sdružující sémata osoby a čísla, případně i způsobu a času. Přitom uvnitř koncovkového morfu nelze rozlišit žádný úsek «osobový», «číslový», ani jiný; koncovka *-u* vyjadřuje svým jediným fonémem o jisté prosodické charakteristice zároveň osobu (1), číslo (SG) a způsob s časem (IND.PRAES).

Platí však i opačná asymetrie. V litevské konjugaci je – stejně jako v české – běžné, že morfématický rozdíl, který spočívá v protikladu jediného sémata (např. PRAES :: PRAET), se projevuje dvěma morfy, kmenem a koncovkou, cf. *tišk-a* :: *tik-o* ('hodí se' :: 'hodil se'), *seřg-a* :: *siřg-o* ('je nemocný' :: 'byl nemocný'), *kalb-a* :: *kalběj-o* ('mluví' :: 'mluvil'). Tým morfématický rozdíl PRAES :: PRAET se nicméně může vyjádřit jenom protikladem koncovky, cf. *aug-a* :: *aug-o* ('roste' :: 'rostl'), nebo naopak jenom protikladem kmene, cf. *bij-o* :: *bijój-o* ('bojí se' :: 'bál se'). To je dáno skutečností, že na rozdíl od češtiny jsou litevské koncovky přítomnosti a préterita struktúrně paralelní, z části dokonce zcela totožné. Není tedy možné označit za nositele morfématických funkcí PRAES a PRAET pouze jeden morf (kmen) a druhý (koncovku) pokládat z hlediska týchž funkcí za kontextově podmí-

něný a funkčně nemotivovaný alomorf (který je zároveň nositelem funkcí jiných, zde funkcí morfosyntaktické kongruence).

2.1.2 Litevské sloveso *coby* lexikální jednotka má tři LEMMATICKÉ kmene, přítomní, préteritní a infinitivní. Od jednoho, ba právě jednoho z nich je odvoditelný každý tvar z celého lexikálně-gramatického okruhu, často i v několika kmenotvorných krocích. Slovesné lexikální jednotky budeme pro litevštinu důsledně uvádět ve trojici NON-PERS IND.PRAES – NON-PERS IND.PRAET – INF, což jsou nejméně příznakové představitelé kmene přítomního, préteritního a infinitivního. Pevné bude i pořadí s infinitivem nakonec: «lemmatizovat», tedy zastřešit sloveso jen infinitivem je obecně nešikovné a pro náš výklad zhora nemožné. Ostatně i na české sloveso budeme běžně ukazovat tvarem 3.SG IND.PRAET nebo (řidčeji) PRAES.

V litevštině panuje velká nezávislost mezi tvarovou totožností kmene a jeho funkčním uplatněním. Týž kmen, pojatý jako řetěz fonémů s jistou prosodickou charakteristikou, může sloužit za «alomorf» hned několika lexikálním jednotkám. Tak kmen (lexikální morf) *bud-* se uplatní jednak v préteritu a infinitivu slovesa (lexikální jednotky) *buñd-a bũd-o bũs-ti < bũd-ti* ‘probouzel //probudil se’, jednak v přítomtu slovesa *bũd-i budė-j-o budė-ti* ‘bděl’ — a samozřejmě též v základu slovesa *bũdin-a bũdin-o bũdin-ti* ‘budil’. Zatímco v posledním případě snadno prohlásíme, že *bud-* není kmen, nýbrž kořen sufigovaného kmene *bud-in-*, v prvních dvou případech je status kmene *bud-* spornější: je kmen *bud-* v *bũd-i* příznakový oproti *budė-j-o* a zároveň v *bũd-o* nepříznakový oproti *buñd-a* ? rozhoduje o příznakovosti kmene to, že je menšinový v konjugačním paradigmatu (*bud-* pouze v přítomtu *bũd-i*, kdežto *budė-* v préteritu *budė-j-o* i infinitivu *budė-ti*), nebo to, že je morfonologicky zatíženější, složitější než jiné kmene odvozené od téhož kořene (*budė-* i *buñd-* oproti *bũd-*) ?

Týž kmenotvorný prostředek může od daného kořene odvozovat jak příznakový kmen jedné lexikální jednotky (tomu se běžně říká derivace gramatická), tak samostatný kmen jednotky jiné (derivace slovotvorná). Vezměme kořen *kep-* a kmenotvorné rozšíření *-n-*, které se vkládá do kořene a před labiálním *p* se mění na *-m-*. Nasální rozšíření tvoří příznakový přítomní kmen lexikální jednotky *keñp-a kėp-o kėp-ti* ‘okoral, seschl, přichytil se na čem jako tvrdý strup’, tedy “nabyl podobu připáleniny”, a tak přispívá k odlišení této jednotky od slovesa *kėp-a kėp-ė kėp-ti* ‘pekli, pekli se’ (kmene obou infinitivů jsou homonymní). Nelze však říct, že by nasální rozšíření bylo pomocným či přidruženým prostředkem tvorby přítomního kmene, neboť je nalzáme ve všech kmenech slovesa *keñp-st-a keñp-o keñp-ti* ‘ztuhl (chladem), vychrl (hladem), scvrkl se, uschl’, tedy “nabyl podobu připáleniny zvláštními cestami”, o kterémžto slovese lze naopak prohlásit, že má příznakový přítomní kmen s rozšířením *-st-*. (Nicméně i rozšíření *-st-* může vytvářet nové lexikální jednotky, neomezujíc se pouze na odvozování příznakových přítomních kmenů, cf. *kũr-ja kũr-ė kũr-ti* ‘zapálil’, ‘roztopil’ → *kũr-st-o kũr-st-ė kũr-st-y-ti* ‘přikládal do ohně’, ‘topil v kamnech’.) Prézens *keñp-a* s préteritem *keñp-o* představují dvojici kmenů, které jsou totožné z hlediska derivační struktúry, tedy z hlediska morfů (mají stejné fonémy i prosodémy), avšak rozdílné z hlediska konjugačních paradigmat, z hlediska morfémů (první nese séma PRAES, druhý PRAET).

Je velmi důležité vymezovat kmene komplexně, zároveň fonematicky a prosodematicky. Kmen slovesa *keñp-st-a keñp-o keñp-ti* ‘ztuhl, scvrkl se, seschl’ (cirkumflexová intonace) nemá nic společného s kmenem slovesa *kėmp-ė-j-a kėmp-ė-j-o kėmp-ė-ti* ‘porostl choroši, nabyl podoby choroše’ (intonace akútová), cf. *kėmp-ė* ‘choroš’ (stromová houba). Neztotožníme však ani kmene préterit *kėp-ė* a *kėp-o*, neboť první svým přízvukem pohybuje (pře-

souvá jej dopředu), druhý jím nepohybuje (nepřesouvá jej dopředu), cf. *nè-kèp-è* vs. *ne-kèp-o*. Na protikladu préterit *kèp-è* a *kèp-o* vidíme, že kmenová charakteristika je završena teprve volbou koncovky: kmeny volící *-è* svůj přízvuk přesouvat mohou (zda k tomu skutečně dojde, závisí na dalších vlastnostech takového kmene), kmeny volící *-o* svůj přízvuk nikdy nepřesouvají, cf. 2.4.

Rozdílná volba koncovky může být někdy jediným prostředkem rozlišujícím kmeny. Dokládá to dvojice sloves *keṃp-a* ‘připaluje se’ a *keṃp-o* ‘seschl’, jejichž kmeny jsou totožné jak fonématicky (sestavují ze stejné posloupnosti *kemp-*), tak prosodématicky (nesou shodnou intonaci a shodně nepřesouvají kmenový přízvuk).

2.1.3 Musíme počítat celkem s trojí asymetrií slovesných kmenů:

- 1° týž kmen v různých lexikálních jednotkách, cf. *bùd-i* ‘bdí’ et *bùd-o* ‘probouzel se’, *lìp-o* ‘lezl’ (pohyboval se vzhledem k ploše) et *lìp-o* ‘přilepil se’ (ulpěl na ploše), *mók-a* ‘umí’ et *mók-o* ‘učí’ (předává, co umí). Tento případ odráží produktivní slovo-otvorné vztahy a v moderním spisovném jazyce je dosti častý;
- 2° jediná lexikální jednotka má v jednom ze svých kmenů několik alomorfů, cf. *džiiũv-a* et *džiiũst-a* ‘usychá, schne’, *gélb-i* et *gélbst-i* et *gélbèj-a* ‘zachraňuje, pomáhá’ (poslední alomorf si žádá jiného paradigmatického zařazení než první dva). Tento případ odráží konkurenci kmenotvorných prostředků ve vývojově-dialektovém kontinuu litevského jazyka, takže se s ním často setkáváme při panchronním studiu litevského písemnictví. V moderním spisovném jazyce je však vzácný, protože spisovná norma výrazně usiluje o tvarovou jednotu;
- 3° alomorfy jednoho z kmenů mohou nabýt zvláštních sémantických odstínů, což problematizuje totožnost lexikální jednotky. V moderním spisovném jazyce jde o zcela ojedinělý případ IND.PRAES (*yrà* et *bũna* et *bũva* et *èsti*) – IND.PRAET *bũvo* – INF *bũti* ‘být’, cf. 3.2.2.¹

2.2 Morfématická hierarchizace morfů

Z rozboru kapitoly 1 víme, že komplexní morfémy z lexikálně-gramatického okruhu VERBUM lze zkoumat v mnoha definičních oborech. Zdaleka ne každý jsme uznali za sématickou kategorii. Ne proto, že by nebyly relevantní, nýbrž proto, že jejich systémový popis chceme podat později, v širších souvislostech. Pořadí zvoleného výkladu nyní opřeme o jistou hierarchii definičních oborů.

2.2.1 Hierarchicky nejvyšší jsou morfy kmenové a takové soubory morfů koncovkových, jež utvářejí konjugační schéma. V okruhu litevského slovesa obsluhuje KONJUGAČNÍ SCHÉMA sémata z vedlejších kategorií. Ty vyjadřují kongruenční proměny predikátu, tedy záležitost syntagmatickou, při neměnné hodnotě paradigmatické, zatímco proměny oněch paradigmatických hodnot popisují až kategorie hlavní. Soubor konjugačních schémat, sc. soubor koncovkových souborů, představuje jeden ze dvou základních nástrojů pro popis formální morfolo-

¹ Lexikální dvojice *keṃp-a kèp-o kèp-ti* ‘připálil se’ vs. *kèp-a kèp-è kèp-ti* ‘pekl’, *lìmp-a lìp-o lìp-ti* ‘přilepil se’ vs. *lìp-a lìp-o lìp-ti* ‘lezl’ vycházejí z pravidelného derivačního vztahu, takže u nich hovoříme o homonymii jednotlivých základních kmenů, préteritního či infinitivního, kdežto protiklad *yrà* vs. *bũna* vs. *bũva* vs. *èsti* k sobě nemá systémové analogie.

gie. Druhým nástrojem je soubor kmenů. Sloveso coby lexikálně-gramatická jednotka má tři kmeny prvotní, lemmatické, a početný soubor kmenů druhotných, odvozovaných vždy od některého z lemmatických. V předchozím oddíle jsme si připomněli (první zmínka byla již v části I/2.3.2), že kmen sám o sobě lexikální jednotku ještě charakterizovat nedokáže. Pro sloveso to dovede teprve «lemmatické trojkmení» IND.PRAES – IND.PRAET – INF.

Lematické kmeny téže lexikální jednotky vycházejí vždy z téhož kořene — s jedinou výjimkou slovesa *būti* 'být'. Prostředky slovesné kmenotvorby vyložíme až v poslední, 4. kapitole této II. knihy.² Do té doby bude pro nás trojice lemmatických kmenů elementární lexikální daností. Struktúra lemmatických kmenů vede na jednoznačný výběr z nabídky konjugačních schémat. Vybírají se dvě, jedno pro IND.PRAES, jedno pro IND.PRAET. Tomuto jednoznačnému výběru, podmíněnému kmenovou strukturou, budeme říkat KONJUGAČNÍ TYP. Ze všech hlavních kategorií vůbec všech podokruhů litevských predikátů (VF, PART, PRAED) mohou z několika konjugačních schémat volit pouze IND.PRAES a IND.PRAET; ostatní hlavní kategorie, jež se všechny projevují druhotnými slovesnými kmeny, se pojí vždy jen s jediným souborem kongruenčních koncovek, tedy s jediným schématem. Ze všech kongruenčních koncovek je pak nejjednodušší koncovka mluvnické neosoby. Za LEMMA, reprezentativní podobu slovesa, tedy vezmeme trojici tvarů NON-PERS IND.PRAES – NON-PERS IND.PRAET – INF, jež jednoznačně dokládá jak strukturu lemmatických kmenů, tak konjugační typ.

Strukturu odvozených kmenů vyložíme v kapitole 3 spolu s konjugačními schémata, jež se k nim jednoznačně vážou. Všechny vedlejší kmeny VF se odvozují jednoznačně a přímočaře od lemmatického kmene INF. Od téhož lemmatického kmene INF se odvozují i některé vedlejší kmeny PART a PRAED, a to opět přímočaře. Zato ty vedlejší kmeny PART a PRAED, jež se odvozují od lemmatického kmene přítomného či přeteritního, přihlížejí ke konjugačnímu typu a ty, jež se odvozují od kmene PRAES, dokonce jistou složkou svého specifického kmenotvorného morfu přímo reflektují charakteristický vokalismus koncovkový.

2.2.2 Druhou hierarchickou vrstvu představují morfy předponové. Jejich výčet jsme již uvedli v 1.4.7, ale připomeňme je: *ap-*, *at-*, *į-*, *iš-*, *nu-*, *pa-*, *par-*, *per-*, *pra-*, *pri-*, *su-*, *už-*.³ Tyto morfy lze připojit před kmen obecně každého slovesného tvaru z podokruhů VF, PART i PRAED; přijímá je INF, leč odmítá BŪD. Netvrdím, že lze textovým výskytem doložit každý předponový morf ve spojení s každým morfem kmenovým, tvrdím, že při výkladu systému nelze stanovit žádné strukturální omezení na předponově-kmenové kombinace. Jestliže v našem celkovém pojetí jazyka (cf. I/1.1.3) stojí oproti systému coby struktúře potenciality úsus coby podoba aktuality, postavíme proti kombinacím usuálním, pokrývajícím běžné sémantické potřeby, kombinace neaktualizované, protože sémanticky zvláštní, nepřirozené, či nepotřebné. Každá taková zvláštnost přitom představuje «básnickou výzvu» vymyslet text, jehož obsah právě onu kombinaci bude aktualizovat (cf. 3.3 notae 18, 19).

² V části I/3.6.1 jsme tvrdili, že každý víceslabičný kmen litevského slovesa lze synchronně (síc) rozložit na jednoslabičný kmen «kořenový» a na posloupnost kmenotvorných afixů. Stupeň produktivní kmenové složitosti může být v litevštině překvapivě vysoký.

³ Každé slovesné předponě s výjimkou *at-* odpovídá v jazykovém systému předložka; předponu *par-* spojují s předložkou *pàs*, což litevské gramatiky běžně nedělají (cf. DLKG §1079), byt' sémantická i tvarová blízkost jsou evidentní (více o tom ve druhém svazku). Navíc existují mnohé předložky bez předponových protějšků — a litevská předložka *bè* 'bez' se coby předpona uplatňuje pouze u jmen, nikoliv u sloves.

Při neomezitelných kombinacích předpony a kmene překvapí, že litevský systém slovesné předpony aktuálně nekumuluje, což čeština činí běžně, cf. *při-pode-píše se, u-před-stírá se, do-vy-loží, při-po-za-sune, z-po-ot-vírá*, etc. V litevštině je kumulace možná pouze při deaktualizovaných prefixech, cf. *pa-žin-o* ‘znal, rozpoznal’ (existuje vazba na *žin-ó-j-o* ‘věděl’, nejde však o aktuální prefixaci, oba kmene mají rozdílné struktury a žádné bezpředponové **žino*, jež by jinak svým kmenem odpovídalo slovesu *pažino* v jazyce neexistuje) → *pri-pa-žin-o* ‘u-znal’ et *iš-pa-žin-o* ‘vy-znal, vyzpovídal se’; *pa-žin-d-in-o* ‘vedl ve známost’ (causativum k *pa-žin-o*) → *su-pa-žin-d-in-o* ‘seznámil (koho s kým)’; *pā-sak-o-j-o* ‘vyprávěl’ (existuje vazba na *sāk-ė* ‘řekl’, od něhož se odvozuje i *pa-sāk-ė* ‘pověděl’ s aktuálním prefixem, znovu však jde o různě strukturované kmene: *pāsakojo* je druhotné sloveso od substantíva *pāsaka* ‘pohádka, povídka’, jak je vidět už z prosodematické struktury) → *pa-pā-sak-o-j-o* ‘po-vyprávěl’ et *nu-pā-sak-o-j-o* ‘vylíčil’; *par-dúo-d-a* ‘prodává’ (existuje vazba na *dúo-d-a* ‘dává’ a v tomto případě jde dokonce i o kmene strukturně shodné, leč úsus (síc!) tato dvě slovesa sémanticky od sebe vzdálil) → *iš-par-dúo-d-a* ‘vy-prodává’ et *už-par-dúo-d-a* ‘prodává předem’.

Přidáním prefixu se u litevského slovesa nikdy nezmění jeho konjugační typ. To je nápadný rozdíl oproti jménu (podstatnému i přídavnému), kde prefixace deklinační typ mění.

2.2.3 Třetí hierarchickou vrstvu představují částice *ne-*, *te-*, *be-* a jejich kombinace *nebe-*, *tebe-*, jež jsme též vyložili v 1.4.6. Mohou stát před každým slovesným tvarem z podokruhů VF, PART i PRAED; přijímá je INF i SUP, leč odmítá BŮD. V uvedených charakteristikách se částice plně shodují s předponami. I zde platí volná kombinovatelnost částic se všemi slovesnými kmeny jako strukturní danost, oproti předponám se pak snáze předvádí jejich aktualizace v úsu. Morfy se kladou důsledně zepředu, má-li sloveso předponu, pak ještě před ni, cf. *aĩ te-be-pa-eĩna?* ‘může ještě chodit?’.⁴

2.2.4 Čtvrtou hierarchickou vrstvu představuje reflexivní morf *si*. Uplatní se u všech tvarů slovesného okruhu s výjimkou BŮD.⁵ Na rozdíl od češtiny, kde se analogické morfy *si* a *se* mohou pojit s libovolným větným členem, se litevský reflexivní morf o jediné podobě *si* vždy váže na slovesný tvar. Do fonematického řetězce slovesného tvaru se zapojuje buď za koncovku, nebo před kmen. Před kmen vždy, když ten je zepředu rozšířen o prefix nebo částici (a vsouvá se mezi ně), za kmen v ostatních případech, cf. *nu-si-neš-a* ‘odnáší si’ et *ne-si-neš-a* ‘nenese si’ vs. *nėš-a-si* ‘nese si’. Připojuje-li se zepředu, klade se těsně před kmen, tedy za celý řetězec částic a předpon, někdy dosti dlouhý, cf. *ne-be-pri-si-men-u* ‘už si nevzpomínám’. Připojuje-li se zezadu, vynucuje si u VF užívání zvláštních koncovkových alo-morfů, cf. *skut-ù* ‘holím (komu vousy)’ → *skut-úo-si* ‘holím se’ (vyložíme v následující kapitole). PART v mnoha případech předchází obdobné interferenci tím, že formálně přibírá částici *be-*, aby se *si* napojilo zepředu, cf. *dõm-i-si* ‘zajímá se’ → *be-si-dõmint-ieji* ‘zájemci’, totiž “ti, kdo se zajímají”.

⁴ Systémové uplatnění částice *be-*, jež aktualizuje platnost slovesného děje, souvisí s tím, že se u sloves nevyskytuje předpona *be-* ‘bez-’, jež je u jmen běžná. Výjimku představuje pouze deaktualizovaný morf u druhotných sloves odvozených od jmen s předponou *be-*, cf. *be-prõtis* ‘šílenec’, doslova “ten, kdo bez rozumu” → *be-pročiáuja* ‘chová se jako šílenec’. Pak lze doložit i souběh obou homonymních morfů, cf. *õ su tuõ dár te-be-be-pročiáuja* ‘a pořád s tím ještě blbne’.

⁵ Dokonce i reflexíva tantum mají būdinys nezvratný, cf. *juoktė* (BŮD) *juokėsi* (VF) *iš manėš* ‘doslova se mi vysmáli’, cf. 3.3.3.

Podobně jako v češtině je sématický status zvrátneho morfu nejednotný. Může vyjadřovat samostatný větný člen, cf. *skùta* ‘holí (někoho)’ vs. *skùta-si* ‘holí se’, stejně jako zevšeobecnění konatele, cf. *kā* (A) *jiē* (N) *teñ dāro* (VF)? ‘co tam dělají?’ vs. *kās* (N) *teñ dāro-si* (VF)? ‘co se tam dělá?’, může být sématicky prázdný, cf. *juōkia-si* ‘směje se’, a může být prostě nejasný, cf. *mēdis šakója* dosl. ‘strom větví’ (vyhání větve, vytváří korunu) vs. *bríedžiu ragaī šakója-si* ‘losí parohy se větví’ (vyhání větví).

2.2.5 Pátou hierarchickou vrstvou představují syntagmata dvou fonotaktických slov, z nichž jedno je sloveso «plnovýznamové» a druhé významově oslabené, třeba «modální», či zcela prázdné, totiž «pomocné». Tento definiční obor v plné šíři otevřeme až v následujícím svazku, zatím uznáváme pouze pomocné morfy predikativu (cf. 1.4.4, 1.4.8). Za pomocné morfy slouží tvary neosoby slovesa *bùvo* ‘bylo’ ve všech šesti hlavních kategoriích VF.

Tvar IND.PRAES *yrà* má postavení poněkud zvláštní, protože predikativ nepotřebuje zvlášť vyjadřovat nepříznakové bezčasí, jehož je *yrà* nositelem. To slouží k potvrzení platnosti celé predikace, jako by vyjadřovalo “opravdu platí, že...”, cf. *ō vidurý yrà šókama* ‘a vevnitř se skutečně tančí’ (vzdor všemu, co se venku děje). Ostatní tvary pomocného slovesa dodávají predikativu modálně-temporální upřesnění ve shodě s významem, jež mají při samostatném užití.

2.3 Pravidla konkatence morfů

Morfy, jež jsme v předchozím oddíle zařadili do 1. až 4. hierarchické vrstvy, vytvářejí dohromady jediné fonotaktické slovo. V tomto oddíle vyložíme morfonologické procesy, jež souvisí s jejich konkatencí, v následujícím pak procesy prosodematické.

2.3.1 KONCOVKA se napojuje za kmen. Spojení je tak těsné, že hranice mezi kmenem a koncovkou nemá žádnou morfonologickou existenci (na rozdíl od hranice mezi předponou a kmenem). Kmen i koncovka mají vždy alespoň jednu slabiku, slabičná hranice však s hranicí morfovou souvisí jen nahodile. V příští kapitole vyčleníme dvě složky slovesných koncovek, formant konjugačního typu a exponent kongruenční osoby, a vyložíme jejich fonématickou strukturu; zde zatím bez odůvodnění prohlásíme, že koncovka v drtivé většině případů začíná samohláskou. Koncovka začínající souhláskou se uplatňuje v případech velmi specifických a její napojení na kmenový morf tam nepřináší žádnou morfonologickou komplikaci.

Typickou komplikací je naopak případ, kdy koncovku začínající samohláskou musíme připojit ke kmeni, jenž samohláskou končí. Týká se to kmene přítomného i přeteritního, nikdy ne infinitivního. Litevština se brání hiátu, slabičné hranici mezi dvěma samohláskami. Používá k tomu jednak epenthetických konsonantů, jednak proměny kmenové samohlásky na souhlásku.

Jako epenthetické, pomocné vkladné konsonanty slouží *d*, *n* a *j*. Vkladného *-d-* se používá pouze u dvou přítomů: *dē-d-a* ‘klade’, cf. *dē-ti*, a *dúo-d-a* ‘dává’, cf. *dúo-ti*. Vkladného *-n-* se používá též pouze v přítomtu, jednak pro sloveso *eī-n-a* ‘jde’, cf. *eī-ti*, jednak pro slovesa, jejichž prostokořenný, nutně jednoslabičný kmen končí na *-au*, e.g. *aū-n-a* ‘obouvá si’, cf. *aū-ti*; *káu-n-a* ‘pobíjí’, cf. *káu-ti*. V ostatních případech epenthese se používá

-j-. Obsluhuje kmeny přítomní i předešlé, prostokojenné i rozšířené, e.g. *lie-j-a, lie-j-o* ‘lije, lil’, cf. *lie-ti; ló-j-a, ló-j-o* ‘štěká, šteká’, cf. *ló-ti*.⁶

Proměna kmenové samohlásky na souhlásku je možná tam, kde kmen končí bivolalicou dvojháskou nebo samohláskou morfonologicky dvojmístnou (cf. I/3.4). Vyskytují se disociace $\bar{i}/ > /i-j/$, $\bar{u}/ > /u-v/$, $/au/ > /a-v/$, což jsou právě tři slabičné vrcholy morfonologicky obojetné, a dále $/ui/ > /u-j/$ pro slabičný vrchol vždy dvojmístný. Disociací $/ui/ > /u-j/$ předcházejí hiátu všechny prostokojenné kmeny, jež končí na *-ui*, a to v přítomní i předešlé, cf. *zù-j-a, zù-j-o* vs. *zù-ti* ‘pobíhal’; jiné kmeny než prostokojenné (pomocí AtgDLKŽ jsem našel toliko čtyři základní) na *-ui* nekončí. Na analogickou dvojhásku $/ei/$ končí jedině *eī-ti* ‘šel’, jež se disociuje jen v předešlé při současné změně první vokalicke složky, cf. *ē-j-o*, kdežto v přítomní předchází hiátu epenthetickým *-n-*; na $/ai/$ nekončí vůbec žádný slovesný kmen.

Disociace $\bar{i}/ > /i-j/$, $\bar{u}/ > /u-v/$ probíhá rovněž v přítomní i předešlé, v mnoha případech však přítomní kmen vykazuje ještě jiné morfolozické příznaky; nepříznačnou disociaci $\bar{u}/$, k níž dochází výlučně v prostokojenných kmenech, předvádí pouze *siù-v-a, siù-v-o* vs. *siù-ti* ‘šil’, nepříznačnou disociaci $\bar{i}/$ najdeme naopak pouze u kmenotvorného sufixu, cf. *dal-ìs* ‘díl’ → *dal-ì-j-a, dal-ì-j-o* vs. *dal-ì-ti* ‘dělil’. K disociaci $/au/ > /a-v/$ dochází pouze v kmeni předešlém, prostokojenném i sufigovaném, zatímco v kmeni přítomním přistupuje epenthetické *-n-* (pro *au* kořenové) nebo *-j-* (pro *au* sufixové), cf. *gáu-n-a, gā-v-o* vs. *gáu-ti* ‘dostal’; *tařn-as* ‘sluha’ → *tarn-áu-j-a, tarn-ā-v-o* vs. *tarn-áu-ti* ‘sloužil’.

Disociace $/au/ > /a-v/$ se zapojuje do ještě složitějšího morfonologického procesu, jenž probíhá ve dvou krocích: $/uo/ > /au/ > /a-v/$. Předchází se jí hiátu u sloves, jejichž kmen končí na *uo*, kořenové i příponové. Celý morfonologický proces vykládáme tak, že dvojháška $/uo/$, jejíž druhá složka nemá konsonantický protějšek, se nahradí příbuznou dvojháskou $/au/$, jejíž druhou složku už konsonantizovat lze.⁷ Děje se pouze v kmeni předešlém stejně jako disociace $/au/ > /a-v/$, v kmeni přítomním přistupuje epenthetické *-j-*, a to pro *uo* sufixové i kořenové (s jedinou výjimkou), cf. *šlúo-j-a, šlā-v-é* vs. *šlúo-ti* ‘zametá’ (ohlášenou výjimkou je *dúo-d-a, dā-v-é* vs. *dúo-ti* ‘dal’).

Všimněme si ještě, jak silně je disociace provázána s akútovou intonací. Cirkumflex se vyskytuje jedině u *eī-n-a ē-j-o eī-ti* ‘šel’ a *aū-n-a ā-v-é aū-ti* ‘obul se’.

2.3.2 Při napojování koncovky za kmen končící souhláskou je nutné dbát pouze na zvláštnosti PALATALIZACE. Především si musíme uvědomit, že protiklad palatalizace může být jediným projevem sématického rozdílu, cf. 1.SG IND.PRAES {rašaū} ≡ /ra’šaū/ :: /ra’š’āū/ ≡ {rašiaū} 1.SG IND.PRAET ‘psal jsem’. Pokud kmenová finála končí na dentální explozívu, může dojít k palatalizačním změnám $/t/ > /č/$, $/d/ > /ž/$, jež jsme vyložili v I/3.3.3, cf. $/keñ’t-iu/ > [k’eñ’č’u]$ ‘trpím’ vs. $/keñ’t-i/ > [k’eñ’t’i]$ ‘trpíš’, $/séd-iu/ > [s’ěž’u]$ ‘sedím’ vs. $/séd-i/ > [s’ěd’i]$ ‘sedíš’.⁸

⁶ Při výkladu kmenotvorby později (4.2) vydělíme *-d-* a *-n-* jako kmenová rozšíření, vázaná na jisté kmeny jistých kořenů, a pouze *-j-* zbude jako čistě epenthetický prostředek universálně použitelný.

⁷ Příbuznost spočívá v tom, že jak *uo*, tak *au* náleží do morfonologického rozvoje *u*, cf. I/3.4–5.

⁸ Grafika $/keñ’t-iu/$ i $[k’eñ’č’u]$ může šokovat toho, kdo je zvyklý na {kenčiū}. V morfonologickém i fonetickém zápise zde použitým značí cirkumflex (˘) pouze intonaci, nikoliv polohu přízvuku (’),

Poměr proměněných a neproměněných dentálních finál se v jednotlivých paradigmatických typech liší: 1.SG [s'ěž'u] je v celém IND.PRAES jediný paradigmatický tvar s finálou [ž'-], všude jinde je [d'-], 2.SG [k'eň't'i] je jediný paradigmatický tvar s finálou [t'-], všude jinde je [č'-].

Palatalizační proměna dentál je morfonologický jev natolik aktuální, že litevština vůbec nemá paradigmatické vyrovnávání kmenové finály, jaké známe z češtiny, cf. *pek-u* > *peč-u* podle *peč-e*, *peč-eš*,... Na druhou stranu však konjugační schémata s vokalickým formantem palatalizujícím rozšiřují příznak palatalizace na všechny své koncovky, včetně těch, které k tomu nemají vlastní důvod, cf. NON-PERS /'gied-a/ :: /'gied-u/ 1.SG 'zpívám' ⇔ NON-PERS /'geid-ja/ > ['g'eĩž'a] :: /geĩ'd-ju/ > [g'eĩž'u] 'toužím', kde /-a/ a /-ja/ jsou rozdílné koncovky, sestávající z holého vokalického formantu, navzájem odlišené palatalizací, /-u/ je koncovka obecně jediná, /-ju/ je pouhá její palatalizovaná varianta, uplatněná zde právě proto, aby celé konjugační schéma mělo jednotně palatalizující charakter (cf. 3.1).

2.3.3 Vlastní slovesná KMENOTVORBA pro nás spočívá pouze v tom, že se k výchozímu kmeni přidávají neslabičná rozšíření a slabičné sufixy; prefixaci do tohoto procesu vůbec nezahrneme. I při tomto zjednodušení představuje kmenotvorba značně různorodý proces, ve kterém musíme rozlišovat přinejmenším následující vrstvy: (i) formanty charakterizující slovesnou lexikální jednotku ve všech jejích lemmatických kmenech, (ii) formanty charakterizující jednotlivé lemmatické kmene téže lexikální jednotky, (iii) derivační motivaci kmene infinitivního, (iv) sekundární derivaci od kmene infinitivního. Všem těmto procesům je společné, že dodržují konsonantické schéma základní podoby kmene, jež jsme podali v I/3.6, sc.

$$-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7//R^7-$$

kde indexy označují konsonantické pozice, S, T, R symbolizují frikativy, explozivы a sonory, V(V) značí vokalickou (případně i bivokalickou) složku slabičného vrcholu. Konformity s tímto schématem se dosahuje zjednodušováním, permutací, ale též disimilací souhláskových skupin. Zjednodušení přitom může být radikálnější, než kolik požaduje obecné schéma: konsonanticky složité trsy mohou existovat jen tehdy, je-li mezi jejich složkami dostatečná artikulační vzdálenost. Kromě toho platí několik morfologicky podmíněných proměn nositelů slabičné délky:

$$\check{V}_nR > \bar{V}R, \check{V}_nS > \bar{V}S, \bar{V}|R > \check{V}R|C, VV|R > \check{V}R|C$$

kde /n/ je konkrétní foném, C jakýkoliv konsonant, | slabičná hranice. Morfologická podmíněnost znamená, že k proměnám nositele slabičné délky nedochází vždy, ale pouze v morfech jistého druhu (z hlediska četnosti je možná vhodnější podání, že v morfech jistého druhu k popsáním proměnám nedochází).

Jednotlivé procesy podrobně vyložíme v následujících dvou kapitolách. Zde pouze pro ilustraci předvedeme procesy, jež vytvořily lemmatické kmene slovesa – uerbum ōmen – 'tonout, topit se'. Kořenový tvar kmene zní /'skeñd-/, dokládá jej préteritum *skeñd-o*. Infinitivní kmen vychází z konkatenace /'skeñd-&-ti/. Samotná skupina /-n⁴d⁵t⁷-/ neodporuje schématu finálního svahu a při jiném obsazení ji dokládá infinitív

cf. I/3.2.3. Analogicky píšeme /'sěd-ju/ a [s'ěž'u].

meňkti ‘zhoršovat se’, nicméně úsek /-dt-/ tvoří dvě explozívy dentální, jež při znělostním vyrovnání povedou nevyhnutelně na zdvojený konsonant /-tt-/. Tomu se jazyk brání disimilací /dt/, /tt/ > /st/. Dostáváme tak /'skeňd-&-ti/ > /'skeňsti/. Tato podoba je schématicky dobře možná a při trochu jiném konsonantickém obsazení ji dokládá třeba *skeřsti* ‘podříznout’. Nicméně v našem případě se uplatní výměna nositele slabičné délky podle schématu $\check{V}nS > \bar{V}S$, takže dostaneme /'skeňsti/ > /'skēsti/ \equiv {skēsti}. Prézentský kmen vychází z konkaténace /'skeňd-&-st-a/, jež schématu $R^4T^5S^6T^7$ nijak neodporuje, cf. *meňksta* ‘zhoršuje se’, nicméně úsek /ndst/, po znělostním vyrovnání /ntst/, obsahuje dvě explozívy a jednu frikatívu z téže artikulační řady (dentální, či lépe alveolární), a tak dojde ke zjednodušení /ntst/ > /nst/, jež znovu spustí výměnu nositele slabičné délky, cf. /'skeňd-&-st-a/ > /'skeňst-a/ > /'skēsta/ \equiv {skēsta}. K výměně nositele slabičné délky dochází v prvotních, lemmatických kmenech prezentským i infinitivním, ale nedochází k ní v druhotném, odvozeném kmeni futúra, cf. /gí'vén-ti/ ‘žít’ \rightarrow /gí'vén-&-s#/ > /gí'veň-s/ \equiv {gyveňš} ‘bude žít’, a právě v tom vidíme morfologickou podmíněnost jevu.

2.3.4 Koncovce i kmenotvornému formantu je společné to, že se napojují na předcházející kmenový morf tak těsně, že nevzniká žádný šev, žádná morfonologická hranice. Jedinou reálnou hranicí je hranice slabiky, leč ta ke struktuře morfů vůbec nepřihlíží.⁹ Na konkaténaci kmene s koncovkou i s kmenovým formantem se můžeme dívat jako na produktivní morfonologické jevy. Kromě toho však potkáváme v systému litevského jazyka i konkaténace neproduktivní. V ojedinělých případech splynula – a to již v předhistorické fázi litevštiny – koncovka s kmenotvorným formantem tak těsně, že vytvořily jediný morf, jemuž nyní říkáme ZAKONČENÍ. V okruhu jmenném se neproduktivními zakončeními vyznačuje zvláštní paradigmatický typ (III/3.4), v okruhu slovesném pak některé tvary agentivních participií a okrajový morf tradičně zvaný «optatív».

Vedle /'aug-a-nt-is/ ‘rostoucí’ (P1: MASC.SG), kde vidíme prezentský kmen *aug-*, konjugační formant *-a-*, participiální kmenotvorný formant *-nt-* a participiální koncovku *-is*, máme /'aug-ās/ \equiv {aug-aš} (P1: MASC.SG), kde se k prezentskému kmeni připojuje morf *-ās*. V něm sice rozpoznáme konjugační formant *-a-* (s ohledem na korespondenci /'nór-i-nt-is/ \Leftrightarrow /'nór-īs/ ‘chtějící’), nemůžeme však pořádně identifikovat ani koncovku *-s* ani kmenotvorný formant, leda když oboje zároveň porovnáme s FEM.SG /'aug-a-nt-i/ :: /'aug-ās/ (též /'nór-i-nt-i/ :: /'nór-īs/).

Dodejme, že morfy kondensovaného zakončení se vyznačují zvláštními prosodickými charakteristikami, jež nesouvisí s prosodickým chováním kmene ani koncovky.

2.3.5 Morfy PŘEDPONOVÉ vytvářejí s kořenovým morfem (či s kořenovým úsekem) kmene, před nějž se kladou, morfový šev. Ten ruší závaznost konsonantické struktury kmene, na kterou příponová kmenotvorba důsledně dbala, cf. *at=skeňd-a*, kde posloupnost /-tskr-/ neodpovídá úseku ani iniciálnímu (z pohledu kmene), ani finálnímu (z pohledu předpony). V tomto ohledu se morfový šev předpony a kmene shoduje s morfovým švem dvou kmenů při kompozici, kde rovněž vznikají konsonantické posloupnosti nepřipustné jak v iniciálním, tak ve finálním úseku (z pohledu druhého a prvního kmene), cf. /-štq-/ ve slově *pramušt=gaļv-is* ‘ztreštěnec’, dosl. “kdo si (svým chováním) může rozrazit (*pramušti*) hlavu (*gaļva*)”. Navíc

⁹ Schémata proměny nositele slabičné délky vyvolané sonorním uzávěrem ($\bar{V}|R > \check{V}R|C$, $VV|R > \check{V}R|C$), jež jsme popsali v I/1.3.4, svědčí o tom, že hranice slabiky naopak sama dokáže podobu morfů ovlivnit.

se šev mezi předponou a kmenem může rozestoupit a pojmout další morfy, cf. *at=sāk-ě* ‘odpověděl’ → *at=si=sāk-ě* ‘odřekl, odmítl’ (srov. “zřekl se”).¹⁰

V části 2.2.2 jsme upozornili, že litevština předponové morfy nekumuluje, leda že by první z nich – první ve smyslu derivační historie, tedy ten starší, stojící blíže ke kořeni – byl deaktualizovaný. Dodejme, že při deaktualizaci vede morfový šev nikoliv mezi předponou a kořenovým úsekem kmene, nýbrž mezi předponou aktuální a deaktualizovanou, jež se chová, jako by byla součástí vlastního kmene. I tento šev se může rozevřít a pojmout morf *si*. Ten se tak ocitá mezi dvěma předponami, aktuální a deaktualizovanou, cf. *su=si=pa-žin-o* ‘seznámil se (s kým)’, *iš=si=par-dāv-ě* ‘vyprodali se (ze zásob), rozprodali (co měli)’.

O prosodických charakteristikách předpon pojednáme samostatně v následujícím oddíle.

2.3.6 Morfy ČÁSTICOVÉ vytvářejí s navazujícím morfem kmenovým stejně volný šev jako předpona. I do tohoto prostoru mohou vstupovat další částice, cf. *te=dār-o* ‘jenom tolik dělá’ → *te=be=dār-o* ‘přece jen dělá’, *ne=sāk-ě* ‘neřekl’ → *ne=si=sāk-ě* ‘neřekl si’. Vzdor této volnosti může samohlásková iniciála kmene koncovou samohláskou předchozí částice absorbovat, a tím i zrušit její slabiku, cf. *ne=ēs-ti* > *nēsti* ‘neexistuje’, *ne=eīn-a* > *neīna* ‘nejde’ (kmenová iniciála přízvukná), *ne=es-ū* > *nesū* ‘nejsem’, *ne=ein-ū* > *neinū* ‘nejdu’ (kmenová iniciála nepřívukná). Vidíme, že proces nezáleží na poloze přízvuku a nemá za výsledek slabiku nutně dlouhou. Jsou-li kontaktní samohlásky timbrově rozdílné, dochází k timbrovému «kompromisu», doložit to však lze jedině na příkladech s *yrà* ‘je’, cf. *ne=yrà* > *nērà* ‘není’, *te=be=yrà* > *tebērà* ‘pořád ještě je’. Timbrový «kompromis» vidíme v tom, že z absorpce krátké středové dlouhou krajní vychází dlouhá nestředová nekrajní, čili úzká, přičemž stále zůstáváme mezi samohláskami předními.

Nechci zmíněný jev označit za (morfonologickou) kontrakci, protože tou – v historicko-vývojovém výkladu obecně a pro slovanské jazyky zvláště – rozumíme spojení dvou samohlásek, původně oddělených souhláskou, a tudíž slabičnou hranicí, do jediné samohlásky, zakládající dlouhou slabiku. V litevštině při pohlčení (absorpci) délka automaticky nevzniká, cf. *ne=es-ū* > *nesū*, *te=be=es-ì* > *tebesì* ‘pořád ještě jsi’. Z hlediska jazykové struktury v litevštině kontrakci nic nebrání, leč neděje se. Za historický doklad skutečné kontrakce se vznikem nové délky může posloužit tvar *noteitū* < *ne=at=eī-tū* ‘nepřišel by’ (Daukša, Postilla 1599), který je však pro dnešní úsus naprosto nepřijatelný: kontrahují se dvě krátké středové, přední a zadní, výsledkem je dlouhá úzká zadní; zde opravdu jde o proces odlišný od timbrového kompromisu.

Pro předpony, z nichž mnohé též končí na samohlásku, pohlčení samohláskovou iniciálou kmene možné není, cf. *pri=eīn-a* ‘přistupuje’, *i=eīn-a* ‘vstupuje’, *pri=īlšt-a* ‘dochází (komu) dech’, *pri=ýr-ě* ‘přivesloval’, *pri=ém-ě* ‘přijal’.

2.4 Prosodická stránka slovesných morfů

Víme, že morf – a to i komplexní morf, jakým je fonotaktické slovo – je v úplnosti popsán propojením aparátu fonématického s prosodematickým. Mnohé tvary jsou odlišeny pouhou polohou přízvuku, cf. PRAES *neši* :: *nėši* FUT (2.SG), INF *nėšti* :: *nešti* P2 (N.PL MASC) pro

¹⁰ V moderním jazyce může do prostoru mezi předponou a kmen vstoupit jedině zvrtný morf *si*. Nejstarší litevské památky, jež pocházejí teprve z XVI – XVII století, dokládají, že do onoho prostoru mohly vstoupit i jiné morfy, třeba rodová osobní zájmena, cf. Zinkevičius (1957: 5–19).

sloveso 'nese'; některé dokonce jen intonací, cf. 'ptal se' *kláuse* :: *kláuse* 'poslouchal'. Protože formální morfologii slovesnou chceme popisovat jako výsledek konkatenace dílčích morfů, jež se berou z různých souborů (kmenového, koncovkového, předponového), nemůžeme u jednotlivých morfových složek vyznačovat vždy přímo prosodémata, například polohu přízvuku; spíše budeme podávat PROSODICKÉ CHARAKTERISTIKY, totiž popisovat, jak a čím který morf přispívá k celkové prosodematické podobě fonotaktického slova.

Slovesné morfy pro další výklad rozdělíme do následujících skupin: KMENY, jež pojmáme důsledně bez (aktuálních) předpon, pouze jako komplex výchozího kmene kořenového (nanejvýš ještě s deaktualizovaným prefixem) a případných kmenotvorných formantů, neslabičných rozšíření i slabičných sufixů; KONCOVKY, s vnitřním dělením na konjugační formanty a kongruenční exponenty; ZAKONČENÍ coby morfonologické ekvivalenty kmenotvorného formantu a koncovky, uchopených společně, a představující jistý příznakový morfový blok přidávaný za nepříznakový kmen; PŘEDPONY a ČÁSTICE, včetně reflexivního morfu, jež představují jistý příznakový morfový blok přidávaný před nepříznakový kmen.

2.4.1 Z výkladu I. knihy (I/3.0, 3.2) víme, že morfologicky relevantní prosodémata – slabičná délka, intonace a přízvuk – jsou všechna vázána na slabiku, jež svou povahou na morfech nezávisí. Chceme-li podat prosodickou charakteristiku morfů, musíme mít na paměti následující:

- Každý morf, který je slabičný, má jistou slabičnou délku, a je-li jeho slabika dlouhá, má též jistou slabičnou intonaci (nezávisle na poloze přízvuku!). Je individuální vlastností, a tudíž prosodickou charakteristikou morfu, že svou slabičnou délku drží, i když se při konkatenaci mění jeho slabičné okolí. Pro morfy, které drží svou slabičnou délku, je příznačné, že drží též svou slabičnou intonaci.
- Prosodickou charakteristikou neslabičných morfů je to, zda a jak ovlivňují délku a intonaci slabik, jež vytvářejí spolu s jinými morfy.
- Každý slabičný morf má jistý přízvukový potenciál. Rozlišujeme několik druhů tohoto potenciálu: morfová slabika se snaží získat přízvuk, který nemá (akce endocentrická), nabízí přízvuk, který má (akce exocentrická), odolává snaze jiné slabiky vzít si její přízvuk, případně nabídnout jí přízvuk svůj (reakce).

Předved' me si nyní délkově-intonační charakteristiky morfů na několika příkladech. Oproti prezentnímu kmene /kel-/ 'zvedá', jenž vytváří krátkou slabiku (její středový vokál /ě/ se pod přízvukem dluží a zdložená slabika má intonaci cirkumflexovou, cf. /'kěl-ja/), se préteritní i infinitivní kmen shodně vyznačují slabikou dlouhou; dlužení je zde kmenotvorný prostředek, který tímž příznakem poznamenává oba kmene zároveň. Je individuální vlastností kmene /kel-/, resp. kořene $K_e/è_L$, na němž stojí lemmatické trojkmení celé lexikální jednotky, že příznakově zdložená slabika má intonaci akúťovou, cf. /'kěl-è/; kmen /ber-/ 'sype', resp. kořen $B_e/è_R$, jenž podstupuje stejnou příznakovou proměnu, má zase tu individuální vlastnost, že vede na dlouhé kmene intonované cirkumflexově, cf. /'běr-è/. Všechny tvary odvozované od kmene préteritního se napojují tak, že slabičná hranice vede uvnitř kmene, cf. /kěl|l-, běr|r-/, všechny tvary odvozované od kmene infinitivního se napojují tak, že slabičná hranice vede až za kmenem a za kmenovou sonorou vždy následuje souhláska, cf. /kěl|-&-C-, běr|-&-C-/, případně /kěl-&-C#, běr-&-C#/ . Rozdílná slabičná hranice způsobuje, že nositelem příznakové délky je u infinitivního kmene smíšená dvojhláska /ěR/, zatímco u préteritního kmene nese slabičnou délku samohláska /è/, totožnost příznaku zaručuje, že oba kmene mají slabiku dlouhou a stejně intonovanou, cf. /'kěl|lè/ ⇔ /'kěl|ti/, /'běr|rè/ ⇔ /'beř|ti/.

Kmenový morf /kil-/ ‘zvedal se, vstával’, jenž vychází z téhož kořene jako /kel-/ , zakládá nepříznačkový préteritní a infinitivní kmen. V infinitivním případě kmen opět dostává sonorní uzávěr a jeho slabika se – tentokráté druhotně, nezáměrně – dluží. Takto zdložená slabika dostává obecně intonaci akútovou,¹¹ cf. *kìlti* (též *bìrti* ‘sybat se’ pro analogický kmen /bir-/ , jenž se k /ber-/ má stejně jako /kil-/ ke /kel-/). Prézntní kmen přijímá dovnitř sebe morf -n-, cf. /ki-n-l-/ , který není slabičný, nicméně vytváří z krátké slabiky dlouhou – a je jeho individuální vlastností, že výsledná dlouhá slabika má intonaci cirkumflexovou. Cirkumflex zůstává, i když uvnitř kmene dojde k proměně nositele slabičné délky podle schématu $\bar{V}nR > \bar{V}R$, cf. /kil-/ → /kiñl-/ > /kīl-/ ≡ {kȳl-} vs. /tik-/ → /tiñk-/ ‘hodí se’.

Kmenotvorné rozšíření -n- vstupuje do kmenů s krátkými slabikami, jež nemohou mít intonaci, a dělá z krátkých slabik dlouhé cirkumflexové. To je jeho prosodická charakteristika. Oproti tomu kmenotvorné rozšíření -st- přistupuje ke kmenům s dlouhou slabikou, jež intonovány jsou, a uchovává jejich délku i intonaci, což je zase jeho prosodická charakteristika, cf. /trúk-/ → /'trúkst-a/ ‘schází’, /dūk-/ → /'dúkst-a/ ‘šílí’.¹² Zajímavé srovnání nabízejí alomorfy *džiúst-a* a *džiüv-a* ‘usychá, schne’. Oba vycházejí z nepříznačového kmene /žjiú-/ , jež dokládá třeba infinitív *džiúiti*. První prostě přibírá -st- a uchovává si délku i intonaci, druhý napřed podstoupí disociaci /ü/ > /u-v/, jež vede ke zkrácení kmenové slabiky, a potom přibírá -n-, jež vytvoří novou délku, a to cirkumflexovou; navíc podstoupí proměnu /žjiüv-/ > /žjiüv-/.

2.4.2 Přízvukový potenciál morfů rozebereme po skupinách, rozlišující komplexy kmenové a předponové, zakončení a koncovky. Náš výklad předpokládá, že je jakási teoretická výchozí poloha přízvuku a že ke skutečné, konečné poloze přízvuku se dospěje vyrovnáním všech sil, jež mezi morfy působí. Ony síly budou přízvukové prosodické charakteristiky morfů.

- Výchozím teoretickým nositelem přízvuku je kmenový komplex, tedy morf kořenového kmene a všechny kmenotvorné formanty k němu připojené, neslabičné i slabičné. Je záležitostí vnitřní kmenotvorby, zda přízvuk spočívá na slabice kořenové či příponové (cf. 4.3.3), vždy však vycházíme z toho, že se přízvuk nejprve nachází někde v tomto komplexu. Výchozí držení přízvuku umožňuje kmeni vyvíjet zvláštní prosodickou aktivitu: nabízet svůj přízvuk jiné složce (akce exocentrická). Přízvuk lze nabízet komplexu předponovému nebo komplexnímu zakončení, případně jmenné koncovce participia, nikdy ne slovesné koncovce z podokruhu VF. Protože fonotaktické slovo může mít předponu i zakončení zároveň, musí být stanovena prioritá nabídek: kmen svůj přízvuk nabízí přednostně zakončení (zakončení a jmenná koncovka participia se navzájem vylučují, takže pořadí nabídky mezi nimi není nutné stano-

¹¹ Pomocí AtgDLKŽ jsem našel pouze čtyři výjimky, kdy sonorní uzávěr vede v infinitivu na dlouhou slabiku cirkumflexovou, sc. *im-a ém-é im-ti* ‘vzal’ (zde infinitív přebírá intonaci ablautově zdloženého préterita, přestože fonématicky odpovídá prézentu, cf. 4.1.4), *míršt-a mīr-é mīr-ti* ‘zemřel’ (zde se infinitív intonačně rozchází s prézentem, v němž obdobný sonorní uzávěr vede pravidelně na akút), *gùl-a gùl-o gùl-ti* ‘lehl si’, *tār-ia tār-é tār-ti* ‘pronesl, vyslovil’ (vedle *tār-ti*, cf. LKŽ XV: 935; cirkumflex v prézentu a préteritu je následkem dlužení kmenového /ā/ pod přízvukem a s intonací infinitivního kmene nijak nesouvisí, cf. *kāl-a kāl-é kāl-ti* ‘koval’). Za výjimku nepovažují protiklady ‘hnal’ *gēn-a gīn-é gīn-ti* :: *gīn-a gīn-é gīn-ti* ‘hájl’, ‘pamatoval si’ *mēn-a mīn-é mīn-ti* :: *mīn-a mīn-é mīn-ti* ‘šlapal’, kde rozdílná intonace infinitivů, jež napomáhá významovému rozlišení, odráží prosodické korelace různých druhů ablautu, cf. 4.1.6.

¹² Pokud v okrajových případech rozšíření -st- slabičnou délku teprve vytváří, pak vždy s intonací akútovou, e.g. /'sě|n-&-as/ → /'sě|n-&-st-a/ > /'sén|sta/ ‘zestárne’ (cf. 4.2.4, 4.2.6).

vovat). Pouze jmenná koncovka participia může nabízený přízvuk odmítnout; ten se tak vrátí zpět na kmen, který jej může následně – jakoby ve druhém kole – nabídnout předponě. Zakončení i předpony nabízený přízvuk přijímají vždy.

- Jmenná koncovka participia i slovesná koncovka VF může vyvíjet vlastní akci, spočívající v tom, že se přízvuk z kmene snaží na sebe přetáhnout (akce endocentrická). Specifické morfy infinitivu ani supína toto nedělají, pro būdinýs cf. 3.3.3. Na tuto akci kmen reaguje tím, že si přízvuk (A) nedá, (B) dá vzít. Podle toho, zda koncovka na sebe přetahuje přízvuk z kmene o charakteristice A nebo B, přízvuk nezíská, či získá (v tomto pořadí). Participiální kmeny budeme co do rysů A a B charakterizovat až v knize III v širších souvislostech prosodie jmenné. Z podokruhu VF mají rys A všechny kmeny, jež jsou druhotně odvozeny od kmene infinitivního, všechny kmeny PRAES a PRAET, v nichž přízvuk spočívá na jiné než poslední slabice, a z kmenů PRAES a PRAET majících přízvuk na poslední slabice pak ty, jejichž poslední slabika je dlouhá akútová. Rys B mají tedy pouze kmeny IND.PRAES a IND.PRAET, jež nesou přízvuk na poslední slabice a ta je krátká či dlouhá cirkumflexová, čili v souhrnném negativním vymezení neakútová.

- Předpona *per-* vyvíjí zvláštní endocentrickou akci přetažení přízvuku. Té neodolá kmen žádného ze slovesných podokruhů, takže předpona *per-* má na sobě přízvuk vždy.

- Ostatní předpony (morfy *Aktionsart*), aktualizační částice (morfy upřesňující platnost děje) spolu s morfem reflexivním tvoří dohromady jediný komplex, jemuž budeme pro jednoduchost říkat «prefixový». Prefixový komplex je adresátem exocentrické akce, nabídky přízvuku ze strany kmene, adresátem druhým v pořadí (po zakončení či participiální koncovce), adresátem, který nabídku nikdy neodmítne. Ten komplex může být o více složkách, upřesněme, že nabízený přízvuk spočine vždy na poslední z nich, na té, která stojí kmeni nejbliže. Protože fonotaktické slovo může mít zároveň prefix a koncovku, je nutné dodat, že přesunutí přízvuku z kmene na prefix proběhne dřív, než koncovka na sebe dokáže přízvuk z kmene přetáhnout.

2.4.3 Již jsme řekli, že konkrétní poloha přízvuku uvnitř kmenového komplexu závisí na struktuře kmene. Na struktuře kmene, sc. na povaze kořenové slabiky, na druhých kmenotvorných formantů, ale též na zařazení do konjugačního typu, závisí i to, zda kmen svůj přízvuk nabízí mimo sebe. Podmínky, za kterých kmen nabízí svůj přízvuk prefixu, se nemusí zcela shodovat s podmínkami, za kterých jej nabízí zakončení či participiální koncovce. Plnou charakteristiku jednotlivých kmenů podáme, až když je budeme soustavně vykládat (4.4.3). Zatím jednotlivé procesy pouze ilustrujeme:

Zápisem /'men_B-&-u^b/ zaznamenáváme výchozí stav při konkatenci kmenového morfu /men-/ a koncovkového /-u/, kdy přízvuk (') spočívá na kmenu, koncovka vyvíjí akci, aby jej na sebe přetáhla (b), a kmen není schopen této akci odolat (B). Z tohoto rozložení sil vyjde výsledek /'men_B-&-u^b/ > /me'n-u/ ≡ {menù} 'pamatuji si'. Kdybychom však měli kmen jiné charakteristiky, dostali bychom při stejné koncovce jiný výsledek, cf. /'mégst_A-&-u^b/ > /'mégst-u/ ≡ {mégstu} 'mám rád'. Kmen /men-/ kromě toho, že neodolá přetahovací akci koncovky, sám svůj přízvuk nabízí prefixovému komplexu (značíme ⇌). Setkají-li se u kmene /-⇌men_B-/ prefix a koncovka, dojde nejdřív k interakci s prefixem, pak teprve s koncovkou, cf. /ne-&-'⇌men_B-&-u^b/ > /'nemen_A-&-u^b/ > /'nemen-u/ ≡ {nèmenu} 'nepamatuji si'; lze říci, že v důsledku přesunutí přízvuku na prefix nabývá morfový komplex /'nemen-/ nové prosodické charakteristiky A místo původního B (přízvuk již nespočívá na poslední kmenové slabice). Prefixový komplex se může postupně rozrůstat, přízvuk je na něm vždy,

pokaždé však na jiné slabice, co nejbliž ke kmenu, cf. *nè-men-u* ‘nepamatuji si’, *ne-bè-men-u* ‘už si nepamatuji’, *ne-be-pri-men-u* ‘už nepřipomínám’, *ne-be-pri-si-men-u* ‘už si nevzpomínám’. Pouze předpona *per-* drží přízvuk na sobě vždy, bez ohledu na okolní morfy, cf. *main-eī* ‘vyměnili’ → *pér-main-ei* ‘proměnili’, *pér-si-main-ei* ‘změnil ses’, *ne-be-pér-si-main-ei* ‘už ses nezměnil’.

Prézentní kmeny, které přesouvají svůj přízvuk na prefix (=), jej přesouvají i na participiální zakončení (⇒); vyskytnou-li se u kmene oba morfy, přízvuk se přednostně přesouvá na zakončení, cf. /pra-&-'de-d-&-ās/ > /pra-de-'d-ās/ ≡ {prade-dās} ‘začínající’ vs. *prà-ded-a* ‘začíná’. Na zakončení optativní přesouvají přízvuk i kmeny, které jej prefixu vůbec nenabízejí, cf. /te-&-at-&-eī-n-&-iē/ > /te-at-eī-'n-iē/ ≡ {teateiniē} ‘kěz přijde’ vs. {teateina} ≡ /te-a't-eī-n-a/ ‘at’ přijde’. Složitě případy «dvoukolové» nabídky z participiálního kmene nejprve koncovce a po jejím odmítnutí předponě vyložíme až ve III. knize úplným aparátem jmenné prosodie.

2.4.4 Zvláštní prosodickou charakteristikou morfu je dlužení jeho slabiky pod přízvukem. Na tento jev jsme upozorňovali v I/3.2.2 jako na něco, co zdánlivě zpochybňuje postulát nezávislosti slabičných prosodemat délky a přízvuku. Onen postulát nicméně lze udržet, protože dlužení slabiky pod přízvukem je proces morfologický, nikoliv fonologický: nenastává kdekoliv, jedine v jistých fonématických útvarech o jisté morfématické funkci. Omezíme-li se na inventář slovesných morfů, můžeme říci následující.

- Dlouží se slabiky o vokalickém vrcholu /ě/ a /ǎ/, žádném jiném. Zdloužené slabiky nabývají intonace cirkumflexové.
- Dlužení se děje v kmeni přítomném a préteritním, nikoliv v kmeni infinitivním ani v jeho druhotných derivátech. Vazba na morfématickou funkci je zásadní a rozhoduje o dlužení a nedlužení i v případech, kdy ony kmeny vypadají fonématicky totožné, cf. /'něš-&-ě/ vs. /'něš-&-a/ vs. /'něš-&-i/ vs. /'něš-&-ti/, kde máme po řadě NON-PERS.PRAET, NON-PERS.PRAES, 2.SG.FUT a INF slovesa ‘nese’, dvojslabičné tvary vždy s přízvukem na první slabice; první dva tvary představují kmeny préteritní a přítomné, druhé dva kmeny infinitivní (odvozeně a přímo), všechny čtyři kmeny sestávají ze stejné fonématické posloupnosti /něš-/, prosodématicky se ale liší tím, že první dva z nich se pod přízvukem dluží (/ 'něš-&-ě/ > /'něšě/, / 'něš-&-a/ > /'něša/), druhé dva ne (/ 'něš-&-i/ > /'něši/, / 'něš-&-ti/ > /'něšti/).
- Dlužení se děje ve «vlastní» části kmene, nikoliv v předponách, cf. /'dě-d-&-a/ > /'dēda/ ‘klade’ vs. /'prǎ=dē-d-&-a/ > /'prǎdēda/ ‘začíná’, ani v částicích, cf. /'lěk-&-ja/ > /'lěkja/ ‘létá’ vs. /'ně=lěk-&-ja/ > /'nělěkja/ ‘nelétá’. Už víme, že předpony a částice jsou od vlastního kmene odděleny zvláštním morfovým švem (2.3.5–6), nyní vidíme, že předponové a částicové morfy se od kmenových liší i prosodickými charakteristikami.
- Do «vlastní» části kmene přitom patří jak slabika morfu kořenového, s níž pracovaly všechny dosud předváděné příklady, tak slabiky kmenotvorných přípon, cf. /g'í'v-as/ ‘živý’ → /g'í'v-&-ě|n-&-a/ > /g'í'vēna/ ‘žije’, /tařn-as/ ‘sluha’ → /tař'n-&-ǎ|v-&-o/ > /tař'nāvō/ ‘sloužil’.¹³

Dodejme, že do vlastní části kmene patří též deaktualizovaná předpona (2.2.2). I ta je pod přízvukem dlouhá, cf. *jis mán viska pasipāsakojo* ‘o všem mi povyprávěl’, nicméně právě kvůli její neaktuálnosti nelze přesvědčivě mluvit o dlužení: přízvuk je buď vždy na morfu deaktualizované předpony, a ta je pak stále slabičně dlouhá,

¹³ Morfy /-ěn-/ a /-ǎv-/ jsou právě ty dva případy slovesných přípon, jež přijímají přízvuk a dluží se v jeho důsledku, o nichž jsme se zmiňovali v I/3.2.2 sub (iii).

nebo je vždy na jiném morfu a deaktualizovaná předpona je pak stále slabičně krátká *su juō àš dár nesusipažinaū* ‘s ním jsem se ještě neseznámil’; nikdy nemůžeme předvést dloužení jako proces, kdy morf podle okolností nese a zase nenese přízvuk a zároveň s tím mění svou slabičnou délku.

Výše řečené platí pro celý okruh slovesa, pro VF, P1 (agentivní participia), INF, P2 (deagentivní participia) i PRAED. U deagentivních participií odvozovaných od infinitivního kmene (P2 s formantem *-t-*) jev dloužení kolísá. Vidíme v tom střet dvojí morfologické motivace: derivační vazba na INF zdůvodňuje nedloužení, cf. *něšti* ⇒ *něštas* ‘nošený’, *ràsti* ⇒ *ràstas* ‘nalezený’, adjektivní charakter oněch participií zdůvodňuje dloužení jako u kmene jmenného, sc. *něštas*, *ràstas*. Nedloužení označuje DLKG (§970) za soudobou tendenci; v žádném ze starších popisů (včetně Senna 1966 a Otrěbského 1956) jsem se se zmínkou o nedloužení nesešel — a nemá ji ani Stundžia (1996), což je příručka spisovné prosodie pro učitele: participia se vždy popisují tak, že /ě/ a /ã/ ve slabikách vlastní části kmene se pod přízvukem dlouží, ve slabikách před kořenem, slabikách předponových a částicových, nikoliv, cf. *něštas* vs. *nèněštas* ‘nenošený’, *ràstas* vs. *àtrastas* ‘objevený’.

DLKG, která se zmiňuje o nedloužení *t*-participií, se už nevyjadřuje k predikativům, jež se odvozují od téhož infinitivního kmene tímž formantem *-t-*. Nakolik mohu soudit z dotazů a pozorování, pak ti mluvčí, kteří vyslovují *něštas* ‘nošený’, *ràstas* ‘nalezený’, vyslovují *něšta* “proběhl proces nošení”, *ràsta* “došlo k nalezení”. Spisovná norma vyžaduje, aby se /ě/, /ã/ morfů vlastního kmene pod přízvukem dloužilo, cf. *něšta*, *ràsta*, v morfech před kořenem však ne, cf. *nèněšta* “neproběhl proces nošení”, *àtrasta* “došlo k objevení”.¹⁴

¹⁴ Senn (1929: 229, L39 §2 f) zmiňuje tvar *išmèsta* (vedle *iššaũkta*, *paimta*) jako dialektální odchylku v kladení přízvuku (místo spisovných podob *išmesta*, *iššaukta*, *paimta*). Nedloužení tím potvrzuje, aniž komentuje.